

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 114 1993

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-08-01

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo 1994

kommer Brink till antologierna med en detaljerad ranglista över de vanligaste författarna. (I en tabellrisk översikt i en bilaga kompletteras de fyra antologierna med motsvarande listor baserade på övriga marknadsledande antologier mellan 1890 och 1966–68.) Översiktligt konstaterar Brink

att den äldsta svenska litteraturen spelade en underordnad roll i gymnasiet läromedel under början av 1900-talet,

att de 1700-talsskalden som kan sägas ha överlevt in i vår egen tid är Bellman, Kellgren och Lenngren,

att Tegnér är nationalskalden framför andra, markerad dels med en stor gemensam textkärna i de olika antologierna, dels stort utrymme, och att även Geijers ställning är stark,

att texterna av Stagnelius och Atterbom successivt reduceras under 1900-talets första hälft,

att Almquist-urvalet företer en splittrad bild och att han som romantiker får större utrymme än som realist,

att Runeberg och Rydberg hela tiden är centrala gestalter,

att Strindberg först på 1960-talet intar förstaplatsen och att det är svårt att i hans fall precisera en textkanon,

att 90-talets stora författare fick sitt definitiva genombrott med Mjöbergers antologi 1919 men mindre utrymme hos Alving och en snäv behandling av Montelin-Berg samt

att det tog lång tid för 1900-talslitteraturen att komma in i det svenska gymnasiet, där den blev dominerande först i slutet på 1960-talet.

Ett intressant avsnitt är det som rubricerats Den lämpliga texten, särskilt den del som behandlar »strykningarnas kanon» och som visar på censurinsgrepp i texterna. Dessa är ofta föranledda av omtanke om elevernas – förmodade – känslighet för sexuell öppenhet. Texter som genomgående censureras är Stiernhielms Hercules – att läsa om »tittarne» och »half-bare bröstet» kunde inte komma ifråga – och vissa av Fredmans epistlar, särskilt n:o 25, 48 och 80. I den första av dem, n:o 25 (»Blåsen nu alla»), gällde det att bl.a. eliminera raden om »hur en brud blir gjord», i n:o 48 t.ex. slutraderna om den erotiska kommunismen (»Frun hör ju till oss alla») och i n:o 80 den sista strofen, den om hur »Ulla kullstjelpst som en Fru,/ Med Mollberg hon snarkar ännu».

Brink nämner – som tidigare sagts – i inledningen litteraturkritikens betydelse för kanonbildningen, men han behandlar fortsättningsvis inte detta samband utan prioriterar de institutionella faktorerna – stadgor och kursplaner. Det kan vara rimligt; att undersöka litteraturkritikernas preferenser under mer än ett halvt århundrade och dessas återspeglningar i skolböckerna är en så stor uppgift att den skulle sprängt ramarna för avhandlingen. Författaren har ju ändå tagit på sig en krävande arbetsbörda. Frågan är dock om han inte borde ha gjort en punktkontroll åtminstone, för en ungefärlig bedömning av antologiutgivarnas inställning till den samtida litteraturen, t.ex. en genomgång av en ledande tidskrift som Ord och Bild. Den håller genom alla åren sin ställning som

kulturorgan och kan betraktas som tämligen vittnesgill när det gäller bevakningen av den nyare svenska vitterheten – åtminstone utifrån tidens gängse värderingar. Upplysande är översiktterna över utgivning av prosa och lyrik och – inte minst – listorna över insänd men inte recenserad litteratur. En hastig genomgång av tidskriften för de aktuella decennierna visar t.ex. att tiotalisterna dominerade länge, att Pär Lagerkvists Ångest aldrig (!) anmäldes, att Agnes von Krusenstjernas Tonys läroår av Algot Werin stämplades som »särskilt olämplig» för unga flickor, att Birger Sjöbergs Fridas bok inte recenserades under sitt utgivningsår, att Ivar Lo-Johanssons böcker insändes till tidskriften men aldrig anmäldes under perioden o.s.v. Ett sådant stickprov skulle ha kunnat bekräfta en och annan av Brinks synpunkter på läroboksförfattarnas och antologiutgivarnas förhållande till den nyaste litteraturen. Men han är naturligtvis den rätte mannen att inte bara göra detta utan också en större undersökning av sambandet mellan litteraturkritiken och skolans litterära kanonbildning. I sin bok om den lyriska antologin i Sverige – Svenska språkets skönheter (1984), som Brink f.ö. använt – hävdar nämligen Staffan Björck att man inte kan resonera om kanons utformning »utan en detaljerad undersökning av den litterära kritikens ställningstagande från tid till tid» (s. 130).

Avhandlingens Slutord är ett genom det stora och disparata materialet välbehövt, intelligent sammanfattande och avrundande resonemang som dessutom genom att dra upp intressanta frågeställningar utanför – men i anknytning till – och i förlängningen av undersökningen pekar på önskvärdheten av fortsatta studier kring den högre skolans litteraturundervisning av Brink själv och andra. Han snuddar t.ex. vid skillnaderna mellan gymnasiet litteraturläsning och folkhögskolans resp. folkhögskolans, vid det ev. sambandet mellan lärarens kulturella bakgrund och hans litteratursyn, vid problemet med de kvinnliga författarnas svårigheter att komma in i kanon, vid reduceringen av den »litterära kompetensen» i ett gymnasium för alla o.s.v.

Den ämnesteoritiska och ämnesmetodiska forskningen kring skolans modersmålsundervisning, inte minst litteraturundervisningen, saknar verkligen inte arbetsuppgifter. Brink har med sin avhandling gjort en fin insats och pekat på ytterligare lockande möjligheter på detta viktiga fält.

Sven-Gustaf Edqvist

Birgitta Ivarson Bergsten: »förflytta berg till bokstaver» *Utvecklingslinjer i Elisabet Hermodssons författarskap*. Rabén & Sjögren 1989.

Ämnesvalet som varit helt hennes eget, har krävt en viss legitimering, berättar Birgitta Ivarson i förordet till sin avhandling om Elisabet Hermodssons författarskap. Hon fick sålunda motivera valet på ett seminarium; Staffan Bergsten blev hennes handledare och

efter hand mer än så. Att Elisabet Hermodsson alltså är i full verksamhet var givetvis inte krusket, om man också kan beklaga att våra doktorander i ämnet på så bred front ger sig i kast med levande författare. Birgitta Ivarson Bergsten framstår som starkt engagerad av sitt ämne och det är inte utan att avhandlingen med sin inriktning på mer eller mindre teologiska frågeställningar emellanåt får något av uppbyggelsekaraktär. Som boktitel har hon lyft fram några ord ur diktsamlingen *Stenar skärvor skikt av jord* (1985), där Hermodsson betecknar som diktares/konstnärens uppgift att axla skapelsens hela tyngd. »Ingen med sådana ambitioner kan räkna med odiskutabel framgång, det ligger i sakens natur.» Profet i sin hemstad har Hermodsson aldrig blivit, konstaterar Ivarson Bergsten vidare; »för mig, en person utan Uppsalaförflutet, har det varit en utmaning att gradvis försöka komma åt vad som fånglar och retar i detta författarskap».

I Den svenska litteraturen (VI) figurerar Elisabet Hermodsson enbart med sin pastisch på Birger Sjöbergs *Fridavisor*, *Disa Nilssons visor* (1974). Birgitta Ivarson Bergsten uppmärksammar också hon Hermodssons visdiktning, men den får passera relativt snabbt förbi i översikten. Från samlingen *Vad gör vi med sommaren, kamrater* (1973), väljer hon ut ett par *Färöpoem* för närmare granskning. I den följande diktsamlingen trädde så kvinnofrågan med ens i förgrunden, noterar hon. Men *Disa Nilssons visor*, heter det, »genomsyras inte så mycket av polemik mot Sjöberg som av en ömsint känsla för det pekoralistiska draget hos honom». Ännu var Hermodsson inte klar över vilken linje hon borde driva i kvinnosaken. »Om jag då vetat vad jag vet nu om kvinnohistoria hade jag nog skrivit argare texter», förklarade hon i en tidningsintervju 1977 och några år senare erkände hon: »jag har vaknat sent till kvinnomedvetande». Ivarson Bergsten åberopar och utnyttjar gärna Hermodssons egna uttalanden.

Elisabet Hermodsson har varit mångsidigt verksam – hon är också bildkonstnär – men vad Ivarson Bergsten ställer i centrum för sin undersökning är hennes poesi; prosan, mestadels essäistik, har huvudsakligen utnyttjats för att klarlägga Hermodssons idéfär och beläsenhet, förklarar hon. Ivarson Bergsten har anmärkningsvärt nog i sin strävan att som hon själv säger identifiera ett kvinnligt tonfall i Hermodssons författarskap avstått från att knyta an till de nyare specifikt feministiska litteraturvetenskapliga metoderna. Vad gäller hennes gudsbild har dock »vissa mer outrerade feministiskt psykoanalytiska teorier dragits in i resonemanget», heter det med markant distans.

En förtjänst med avhandlingen synes mig vara att den från senare decennier belyser en mer begränsad, religiöst färgad offentlighet som brukar marginaliseras i svensk litteraturhistoria men som hör med till bilden av vårt kulturliv. Hermodsson trädde ut på arenan i och med 1960-talet sedan hon enligt Ivarson Bergstens försök till kartläggning av hennes religiösa utveckling hade upplevt ett religiöst genombrott. Det första kapitlet, ägnat »uppväxt och livsmiljö fram till 1960», går mer in på biografiska förhållanden än

framställningen i övrigt; ett förolyckat första äkten-skap omnämns. Från sin »fromma pietistiska mor», uppvuxen i byn Wilhelmsdorf i Syd-Schwaben, där en herrnhutisk brödraförsamling verkat sedan 1824, fick Elisabeth Hermodsson tydligen ett viktigt incitament till sitt kristet-socialistiska engagemang. »Genom Amalie Hermodssons liv i Sverige ljuder trots allt hemlängtan som ett grundackord», förklarar Ivarson Bergsten som visar på det praktiska arbete för medmänniskor som bedrevs i Wilhelmsdorf, ett litet sydtyskt Gheel, och som därjämte i anslutning till förefintlig litteratur tar upp en diskussion om hur detta sociala experiment rätteligen bör betecknas. Det rör sig om ett slags urkristlig kommunism, menar Ivarson Bergsten.

Sin översikt över Hermodssons religiösa utveckling fokuserar Ivarson Bergsten på tre av denna själv nedtecknade redogörelser för inre upplevelser, »någonstans mellan dröm, vision och mystiskt skådande». Det blir en väl schematisk punktuell belysning, där läsaren skall få en skjuts på vägen i och med den skäligen triviala reflexionen att »lite till mans har vi kanske erfärut vad det vill säga att genom larm och brus ändå förnimma stillhet». Ivarson Bergsten laborerar för den delen med auktoriteter som Dürckheim, William James och de av Hermodsson själv åberopade Buber och Jung och hon spekulerar dessutom dristigt om de båda föräldrarnas betydelse för Hermodssons senare psykiska, intellektuella och religiösa utveckling. I början av 1950-talet hade Hermodsson en traumatisk upplevelse (»vi vet att några år på 1950-talet var fulla av svårigheter för Elisabet Hermodsson»); hon tyckte en gång att marken sprack framför henne, när hon gick på en gata i Stockholm. En av Hermodsson tretio år efteråt för ett föredrag gjord redogörelse för denna händelse vill Ivarson Bergsten se som ett vittnesbörd om en förändrad verklighetsuppfattning om än inte som en religiös ansatspunkt. En sådan, menar avhandlingsförfattaren i anslutning till Hermodsson själv, blev i gengäld en nattlig syn från 1960, återgiven ett par år senare i en tidskriftsartikel i *Vår Lösen* och omtryckt i essäsamlingen *Rit och revolution* (en skrift som väckte Ivarson Bergstens intresse för hennes forskningsobjekt). Det rör sig om »en genomgripande upplevelse av mening och sammanhang i den mänskliga tillvaron», fastslår Ivarson Bergsten. Upplevelsen var betingad av ett samlag, »en stund intill min man»; plötsligt befinner de sig förflyttade ut i ett mörker med myllrande människomassor och rakt framför dem sker korsnedtagandet. »Det är således i kärleken mellan man och kvinna men också i den medmänskliga gemenskapen som hennes andliga genombrott äger rum», förklarar Ivarson Bergsten något luddigt. »Det som tidigare visat sig som otillfredsställelse och ångest mynnar nu i en upplevelse av överväldigande glädje. Förtvivlan fanns ej mer.» Att Hermodssons återgivande av sin nattliga syn, av »drömsekvensen», bär prägel både av litterär utformning och av teologisk utläggning kunde ha pointerats mer.

Ivarson Bergsten drar paralleller med Wilhelm Grönbeck (avslutningsorden i *Mystik och Mystikere* pekar på något allmängiltigt i Elisabet Hermodssons

syn, heter det), men hon knyter också an till Arnold Ljungdal och Olov Hartmann, dikten Korsnedtagning respektive romanen Innanför. Hermodsson arbetade själv vid 1950-talets slut med en tavla kallad »Korsnedtagandet». Men korsets realitet tvingade sig först på henne i den nattliga synen, menar Ivarson Bergsten, sedan hon i ångesten förnummit ett gudstillsamtal och därigenom upplevde den som fruktbar. Sammanställningen med Olov Hartmanns text är upplysande. Hermodssons önskan att »få förverkligas genom att vara en rispa i korsets trä» har en motsvarighet i en inre monolog som kvinnan i Innanför riktar till Kristus. Hermodsson rör sig över huvud inom en kristen föreställningsvärld där också Simone Weil efter hand tycks ha gett henne impulser.

Kontakten med Sigtunakretsen och Olov Hartmann ledde till Hermodssons medverkan under cirka tio år i tidskriften Vår Lösen. Glimtar ges i avhandlingen från hennes livaktiga debatterande på olika fronter, men det blir hennes konstsyn som ställs i förgrunden (kap. 3 Från rytm till rit, kap. 4 Rit och revolution). Hermodsson var en av vår bilddiktnings pionjärer – samlingen Dikt-ting förelåg 1966 – om hon också ideologiskt inte hörde hemma i det litterära värdekritiska gäng som då drog uppmärksamheten till sig. 1968 följde så diktsamlingen Mänskligt landskap orättvist fördelat och därmed befanns Hermodsson med ens på våglängd med publiken. Motivvalen hade överlag här dagsaktuell anknytning och samlingen var renodlat verbal. Det revolutionära kristna och sociala engagemanget blir än mer framträdande i AB Svenskt själsliv (1970) med dess fem dikter tillägnade den colombianske gerillapästern Camilo Torres. Revolutionsoratoriet Röster i mänskligt landskap ger förutom åt kör och instrumentensemble utrymme åt tre soloröster: kvinnan, flickan och Camilo; verket analyseras i anslutning till artiklar i Rit och revolution.

Det något heterogena kap. 5, Kvinna i mänskligt landskap, tar i ett avsnitt med utgångspunkt i Färdikterna upp »den androgyna stensymbolen» till närmare studium; dikten Stenens röst från 1983 avvinns sina hemligheter med stöd av Lacan och Kristeva. Ett annat poem, stensamlaren, rymmer den bittra karakteristiken av Hermodssons far, bergsingenjören, att han gav sina stenar »långa prasslande namn» medan dotterns bara blev »ett klipp i örat». Ändå hade sterna tjänat som inspiration: »jag tonsatte dem/ Sångstenar blev de, några av dem/ särskilt den svarta stenen/ med glimmande kvarts infälld.» Ett par dikter ur samlingen Stenar skärvor skikt av jord (1985) får likaså här sin innebörd klarlagd.

»Mitt religiösa engagemang låg mig i fatet», förklarar Hermodsson helt enkelt i ett inlägg i Hjärnstorm (1988), »Vad har 68 haft för betydelse för dagens miljökamp och kvinnorörelse?» Hon var tidigt ute i sin kamp för att integrera miljöintressen med etiska normer, men engagemanget för kvinnorörelsen kom således sent. »Jag är så väldigt, katastrofalt, klugen i fråga om kvinnosaken!» (Ord i kvinnotid, 1979.) Karin Westman Bergs könsrollseminarier i Uppsala fick betydelse för henne. I sitt slutkapitel, Mot en kvinnlig gudsbild, uppehåller sig Ivarson

Bergsten vid Hermodssons intresse för Bachovens Mutterrecht men också för Swedenborg; den senares spekulationer om de himmelska äktenskapen hade hon som barn hört sin mor beröra. Men hon tar avstånd från Swedenborgs manliga självtillräcklighet, som hon säger i en frispråkig uppsats, den rigida hierarkin i hans patriarkala själ. Bachoven kom hon i kontakt med genom Erich Fromm, men hon nämner i Ord i kvinnotid flera andra som underbyggt hennes vision om en svunnen kvinnotid, och därjämte som Ivarson Bergsten påvisar har inspirerat henne till idén om en kvinnotid i vardande. Ett flertal resor till Grekland och inte minst Kreta gav henne direkta inblickar i den minoiska kulturen.

En gudsbild av omisskännligt kvinnligt märke möter i Hermodssons lyriska texter första gången i Morgenvind (Vår Lösen nr 2/3 1976), påpekar Ivarson Bergsten. Två gånger upprepas här: »ingen man har ännu förlöstat världen.» I detta påstående ekar svagt, anmärker avhandlingsförfattaren, Amalie Hermodssons utmanande ord till en domprost i Uppsala på 50-talet: »ingen jordisk man fick avla honom [Kristus] men en jordisk kvinna fick föda honom.» Ur samlingen Gör dig synlig (1980) återges den långa texten »för kvinnans ords skull. . .», en dikt »på helt fri vers» som det vagt nog heter. Dikten utgår från Johannesevangeliet och bär som Ivarson Bergsten framhåller prägel av en monolog lagd i munnen på en som i sin person förenar både den samariska kvinnan vid Sykars brunn och en modern turist på Kreta. Ivarson Bergsten ställer texten i sammanhang med de nyfunna gnostiska evangelierna och återoppar Birgitta, Emilia Fogelclou m.fl. i syfte att ge bakgrund åt den kvinnliga gudssymboliken i dikten. I en kärleksskildring i anslutning till Höga Visan framställs så Kristus som sexuellt aktiv: »Skrattande tog jag emot dig.» Den erotiska kärleken vill Hermodsson se som den djupaste erfarenheten av en gemenskap som omsluter hela skapelsen, heter det. Feminismen blir således uppenbar som den manifesterar sig i samlingen från 1980, men de estetiska kvalitétéerna synliggörs mindre.

När Ivarson Bergsten i avhandlingens slutavsnitt, En kvinnlig skapargud, återvänder till Hermodssons senaste diktsamling, Stenar skärvor skikt av jord, ställs läsaren helt tvärt inför det nyktra konstaterandet att »det feministiska draget» här ter sig i hög grad nedtonat och invävt i stensymbolik och föreställningar från gammal nordisk folktrö. En längre dikt, Genesis, befins likväl värd att uppmärksammas; omarbetad togs den med i Skapelse utlämnad, av Hermodsson betecknat som ett *ekologiskt* oratorium. Tonsättare var Åke Eriksson och oratoriet framfördes 22 maj 1986 i universitetsaulan vid Uppsala stads 700-årsjubileum. Innehållligt summerar och vidareutvecklar oratoriet en mångfald av de antiteser eller poler som Hermodsson har gjort bruk av i sin essäistik, konstaterar Ivarson Bergsten, och hon framhåller hur »modersguden får fylla alla fadersgudens mytologiska och rituella funktioner utom de dömande och blodsutkrävande».

Framtiden får utvisa om Elisabet Hermodssons författarskap skall tilldra sig fler lika ambitiösa ut-

tolkare. Den föreliggande avhandlingen tycks mig hur som helst ha sin raison d'être.

Ulf Wittrock

Stefanie v. Schnurbein: *Religion als Kulturkritik. Neugermanisches Heidentum im 20. Jahrhundert*. Skandinavische Arbeiten herausgegeben von Klaus von See. Band 13. Carl Winter Universitätsverlag. Heidelberg 1992.

I första rummet avtackar Stefanie v. Schnurbein i förordet till sin dissertation sin *Doktorvater* Klaus von See: »Seine zahlreiche Anregungen halfen mir, über die engeren Grenzen des Faches Skandinavistik vorstossen, die für einer interdisziplinär angelegte Untersuchung dieser Art relevant sind.» Ett *Magisterarbeit* som hon lade fram för professor Kurt Schier i München, bar titeln Neugermanische und religiöse Bewegungen in Deutschland und Skandinavien im 20. Jahrhundert; Schier avtackas nu av v. Schnurbein inte minst för den sensibilitet och förståelse för personliga konflikter som han visat vid hennes första steg på sitt forskningsfält.

Ett inledande kapitel vill ange tema och syfte för arbetet och innehåller därjämte en metodiskussion. Stefanie v. Schnurbein ger en karakteristik av den s.k. New-Age-rörelsen med åberopande av ett flertal studier kring denna från åren 1987–90; en aspekt som där anläggs är att framställa teosofin som en förelöpare till rörelsen. Med sin fokusering på nygermansk hedendom har Stefanie v. Schnurbein vid sin redogörelse för »Historische Wurzeln» (kap. 3) kunnat utnyttja ett vad gäller de s.k. ariosofiska lärorna grundläggande arbete av Nicholas Goodrick-Clarke: *The Occult Roots of Nazism. Die Ariosophie of Austria and Germany 1890–1935* (Willingborough 1985); »die Ariosophie beschäftigte die Forschung schon seit der 50er Jahren, zunächst allerdings nur unter den Aspekt der Bedeutung dieser Strömung für der Nationalsozialismus», anmärker Stefanie v. Schnurbein. Som den senaste studien på sitt gebit – v. Schnurbein förklarar sig ha följt skeendet på den »nygermanska hedniska scenen» t.o.m. 1991 – betecknar hon Karlheinz Weissmans historiska överblick *Druiden. Goden. Weise Frauen. Zurück zu Europas alten Göttern*; den går från äldsta tid till vår egen i sin genomgång av hedniska motståndsrörelser gentemot kristendomen. »Den nygermanska hedendomen» blir härvid ingen huvudsak.

Sin egen undersökning betecknar Stefanie v. Schnurbein som övervägande empirisk och deskriptiv. Hon har valt att framför allt sätta in på en enskild tysk nygermansk grupp och ge en utförlig, väl underbyggd bild av denna (kap. 8). »Der Armanen-Orden eignet sich aus verschiedenen Gründen besonders für eine Darstellung des neugermanisches Heidentums: erstens ist an ihm das Weiterleben ariosophischer Vorstellungen deutlich nachzuweisen; zweitens bildet er eine Art Sammelbecken für Leiter und Mitglieder anderer deutscher und auch ausländischer neugermanischer Gruppen.» v. Schnurbein har trätt i en längre personlig kontakt med gruppen i fråga; när hon 1986 bevistade ett »Thing» där också »välvilliga intressenter» hälsades välkomna, måste hon underteckna ett »vänskapsfördrag», där hon förpliktade sig att som det hette, »in wohlwollender Absicht» söka lära känna *der Armanen-Orden*, och inte förhålla sig »feindselig, entstellend, unwahr oder verleumderisch» (»vänskapsfördraget» finns återgivet i boken). Det var i och med en förpliktelse som denna Stefanie v. Schnurbein ställdes inför den problematik och de »personliga konflikter» som hon med lätt hand berör i förordet. »Trotz der kritischen bis ablehnenden Haltung, mit der ich nach näherem Kennenlernen vielen Ideen des Ordens gegenüberstand, ging ich anfangs unvoreingenommen und interessiert auf die Gruppe zu.» Efter hand skulle emellertid åtskilliga problem dyka upp. Hur skulle hon som intervjuare förhålla sig till uttalanden som hon reagerade mot? Hon hade med en känsla av sympati närmat sig ledarinnan för *der Armanen-Orden* utan att då ännu ha en vetenskaplig undersökning i åtanke. Men när hon efter hand i talrika samtal ställdes inför åsikter som fullständigt gick emot hennes egna tvangs hon till en balansgång, »Gratwanderung» som hon själv kallar sitt tillvägagångssätt. Sin negativa kritik kunde hon inte gärna ge uttryck åt, förklarar Stefanie v. Schnurbein, »um meinen Status als 'wohlwollende Interessentin' nicht ungläubwürdig zu machen». Som läsare gör man onekligen den reflexionen att hon nog så konsekvent har lyckats förhålla sig distanserad och neutral till sina forskningsobjekt, de om sanningen skall fram nog så kufiska grupperingar som i Tyskland men också i USA, Storbritannien, Island och Skandinavien har lagt i dagen en anmärkningsvärd livaktighet. Det existerar som v. Schnurbein påvisar, ett formligt kontaktnät de nygermanska hedniska grupperna emellan; det är ett förhållande som förut uppmärksammats av Eduard Gugenberger och Roman Schweidlenka i deras bok *Mutter Erde, Magie und Politik. Zwischen Faschismus und neuer Gesellschaft* (Wien 1987), ett verk som v. Schnurbein betecknar som en veritabel fyndgruva just vad förbindelserna mellan enskilda personer och grupperingar angår.

Wilfried Daim menade i ett bekant arbete att Guido von List var den som gav Hitler idéerna; *Die sektaristischen Grundlagen des Nationalsozialismus* löd undertiteln till hans bok (1958; ny utgåva 1985). Med grundandet 1908 av *die Guido von List-Gesellschaft* säkrades ekonomiskt utgivningen av Lists skrifter. *Die Religion der Ario-Germanen in ihrer Esoterik und Exoterik* kom 1910. »Als einzige Kulturgründer besaßen die 'Arier' für List auch die Ursprache, aus deren alle anderen Sprachen hervorgegangen seien, die sich aber im Deutschen am reinsten erhalten habe. Er führte diese Sprache die Runen zurück.» Med sina run- och språk teorier skulle List komma att influera talrika efterföljare; Ulrich Hunger har för nazismens del behandlat sambandet i *Die Runenkunde im Dritten Reich* (Göttingen 1984). List lancerade beteckningen »Armanen» för det högsta ståndet bland »Ario-Germanerna» och makarna Schleifer, som 1976 grundade *der Armanen-Orden*,

Wolfgang Iser, som 1976 grundade *der Armanen-Orden*,